

FÜLÖP LÁSZLÓ

LUKAFALVI ZARKA PÁL NÁDASDY TAMÁSHOZ ÍRT LEVELEIRŐL

Zarka Pál nevével kevésszer találkozunk, pedig Vas vármegye egyik legrégebbi családjának tagja volt. Nem volt hős, nem vett részt nevezetes, a történelemtudományok által megörökített csatákban. Mondhatnánk, hogy egyszerű, köznemesi származású katona volt, még a rangját sem örökítették meg az utókor-nak. Pedig – ahogy majd megismerjük a későbbiekben a jellemét, – nagyon kitartó, hűséges, feletteseihez ragaszkodó katonaember volt.

Bemutatását kezdjük a nevével és a származásával. A család első ismert tagjai nemesi előnevüket Pecöl, majd Zich helységről vették. Ekkor birtokaik Vas megyében Pecöl, a már elnéptelenedett Sármasd és Zics, valamint Porpác, Vát és Karakó voltak. Miklós nevű ősüket 1403-ban már Zarkának említik Zsigmond király oklevelében. Az 1515 körül élt Zarka Adorján pedig, majd fiai, így Pál is már Lukafalva településről írják az előnevüket, ez utóbbi 1551-ben már ott is lakott¹. A mára eltűnt Lukafalva² és a később még meglévő Zarkaháza³ apró települések lehettek.⁴ Ez utóbbi 1935-ig önálló község volt, azután Szentkirály része lett, 1950-ben pedig Szombathelyhez csatolták e falvakat. A Lukafalva elnevezés eredetileg a Lukács személynevünk becézett alakjából keletkezett, a szóösszetételben mintegy megjelölte a falu birtokosának a nevét. A Zarkaháza szintén hasonló módon keletkezett, előtagja magára a családra utal. A XVI. században, amikor még nem volt szabályozott a magyar helyesírás, az *sz* hangunknak nem volt betűmegfelelője, ezért mikor *s*, mikor *z* betűvel jelölték azt. Az utóbbi formát több magyar családnevünk megőrizte a hagyomány elve alapján, lásd: Zabó, Zombath, Zakács, Zékel stb. E példákból kiindulva feltételezhető,

1 NAGY Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. Pest. 1865. 314–316. old.

2 CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest. 1894. 772. és 755. old. Lukafalva a mai (Gyöngyös)hermán része volt valamikor.

3 KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988. 801. old.

4 Más vélemény szerint Zarkaháza a régi Hermán faluból vált ki a XII–XIII. század fordulóján, korábban a Lukaháza nevet viselte. Mások szerint Lukafalva és Zarkaháza Hermánnak a két különböző része volt. Pontos források hiányában ezek a feltételezések eldönthetetlenek. Zarkaháza még szerepel az első katonai felmérésen.

hogy magát a Zarka családnevet is Szarkának ejtették már akkor is, csupán a családi tradíció, a szokás őrizte meg a régies írott alakot, amelyhez főként a nemesi családok ragaszkodtak.⁵

Zarka Pál (*1501 k. †1567 k.) szülei Zarka Adorján és felsőszelestei Szelestey Katalin voltak. (Ez utóbbi szülei: Szelestey Miklós és Gérczey Bora.) Nagy Iván a Szelestey családnál az 592. oldalon megjegyzi, hogy nem nyert adatokat a családtól, ezért ő sem érti, hogy Miklós gyermekei közül többen is miért nevezik magukat Goszthoninak⁶ és nem Szelesteynek. Sőt, az anyát a Zarka családnál Pál fiuk első feleségeként írják le, amely más genealógiákban sehol sem így szerepel. Pál testvérei Ferenc, János⁷ és Anna voltak, ez utóbbi nem szerepel a családfájukon. Pál felesége nádasdi Darabos Anna volt. (Anna testvérei: Gergely,⁸ Ferenc és Balázs.) Pál ezzel a házasságával került atyafiságba az ország főúrával, majd nádorával, Nádasdy Tamással. Ugyanis a Nádasdy, a gersei Pethő és a Darabos családok egy nemzetség, törzs (genus) sarjadékai voltak. Ezen családok elágazása már nagyon korán, körülbelül a XIV. század elején megtörtént.

Zarka Pálnak négy gyermekéről tudunk. Margit (férje: gersei Pethő András), Krisztina (férje: pölöskei Eördögh György), Lajos, aki később Vas vármegye alispánja volt (felesége: Gétyey Margit) és Kata (férje: Sitkey György). Katalin esküvőjéről a későbbiekben lesz majd szó. Érdeemes még kiemelnünk, hogy Lajos egyik fia, a nagypapa nevét öröklő Pál felesége Gyulaffy Kata volt, ugyanis az alább bemutatott levelekben szerepelni fog még a Gyulaffyak egyik tagja is. (Csupán apró érdekesség, hogy egyik leányukat Fruzsínának keresztelték, ez a Gyulaffy családnál öröklődő, kedvelt női névnek számított.)

Azt nem tudjuk, hogy Zarka Pál már korábban is kapcsolatban volt-e Nádasdy Tamással, vagy csak a házassága révén került a nádor bizalmas emberei közé. Az biztos, hogy első, fennmaradt levelét még 1552-ben írta Nádasdynak, aki akkor még nem volt nádor, „csak” országbíró. Aláírásában mindig a „servitor” megnevezést használja magáról a levelei végén, amelyet hitelesen úgy fordíthatnánk le, hogy nem szolgálja, hanem inkább szolgálója. Hisz nemes ember létére nem lehetett szolgál, azonban valóban a főúr megbízható, pontos embere volt több magyar nemes társával együtt.

Lukafalvi Zarka Pálnak sajnos csak 11 levele maradt fenn az utókorra. Ezeket tíz év alatt, 1552 és 1562 között írta.⁹ Hogy sok levelet küldhetett a nádornak, azt az bizonyítja, hogy például a két utolsó levél egymás utáni napon kelt. Tehát a többi elkallódhatott, vagy valamilyen oknál fogva nem került be a Nádasdy-levéltárba. Mind magyar nyelven íródtak, s feltehetően saját keze írásával, bár ezt nem jegyzi meg. (Nem hinnénk, hogy utazásai során mindig volt vele íródeák.) Szövegszerkesztésük, stílusuk néhol eléggé nehezen követhető, mivel félbeszakít mondatokat, máskor három-négy témát is egy igen hosszú mondatba belesűrít. A kis- és nagybetűket következetlenül használja, fölcseréli, valamint a mondatok közti írásjeleket önkényesen teszi ki ott, ahol nem is kellene, másutt viszont elhagyja. Helyesírásában viszont elég sok mindenben következetes, és a kor, valamint a Nyugat-

5 Valószínűleg nem véletlen, hogy a nemesi címerük haránt osztott pajzsában alul egy fatörzsön fehér szarka ül. Dr. BOROVSZKY Samu: Vas vármegye. Budapest. 1989. 577. old. (hasonmás kiadás)

6 Egyes források szerint a család elágazásával a fiú utódok az új birtokhelyről vették ezen nemesi előnevüket.

7 A két fiú neve mellett évszám nélküli kereszt van.

8 Darabos Gergely felesége Bakocha Erzse volt (1649). NAGY I.: i. m. I. 104. old. Ugyanakkor a III. kötet 237. lapján szenterzsébeti Törjék Orsolya olvasható. A másik két fiútestvér neve mellett keresztet láthatunk évszám nélkül.

9 KOMÁROMY András: Magyar levelek a XVI. századból. Lukafalvi Zarka Pál levelei. Történelmi Tár. Budapest. 1911. 537–546. old.

Dunántúl nyelvjárási jelenségei pontosan megfigyelhetőek szóhasználatában, a szavak alapalakjában és toldalékolásában. Minderre a későbbiekben olvashatunk példákat. Leveli keltezési helye: Szombathely (1), Dömölk (1), a lakhelye, Lukafa (6), végül a Hegyesd vára alatti tábor (3). Témájuk nagyon változatos: néha apró dolgokról, máskor fontos eseményekről vagy éppen az őt érintő kérdésekről szólnak. Ezek közül csak a legfontosabbakat vagy éppen a legérdekesebbeket ismertetjük jelen írásban.

1555-ben megvádolják, s Alia Mátyás 1000 tallérját keresik rajta. Kiderül a leírásból, hogy a pénzt tartalmazó ládát nem tudták kulccsal kinyitni a „Bán uram”¹⁰ szolgálói, ezért azt feltörték. Azt írja magáról, hogyha nála van ez az összeg, akkor „...bátor a hol magasb fa leszen arra köttessen fel...”, de ha megtalálják a pénzt a ládát feltörőknél, akkor nekik legyen ez a büntetésük.

1559-ben egy ikervári polgár vitte hozzá Nádasdy levelét, amelyből megtudja, hogy „Fýlep deákné asszonyom” panaszt tett rá, hogy a földjét elvette. Mint írja, a szóban forgó föld „Kepes Kewlket”-en¹¹ nem is az övé, hanem fele Hosszútóthy Farkasé (a felesége Ostffy Erzsébet), fele pedig Darabos Gergelyé (fent említettük, hogy a sógora).

1562-ben Sárvárra megy valami pörösködés miatt „Eztergetheő Imreh”-vel együtt. Pár nap múlva panaszt tesz Nádasdynál, mivel Káldy Ambrus és Káldy Gergelyné jobbágysai már az elmúlt ősszel szombathelyi embereket „vagdaltak meg”, most pedig a herényiek Senye Bernát fiainak jobbágysát. Mindez Káldy Ambrus tudtával történt, aki vakmerőségre, gonoszságra vetette magát.

1561 augusztusában a nádor kérésére egy kisebb körútra megy, hogy honnan lehetne legjobban figyelmeztetni Sárvárt és a Rábaközt, ha törökök közelednek. Felsorolja, hogy végigjárta a következőket: Karakó, Ság, Izsákfalva, Dömölk és egyéb falvakat. Még ez utóbbi lenne a legjobb, bár kicsi erőssége van, és nagyon szegény hely. Kellene ide három-négy szakállas ágyú, amely „hallatós b Sárvár felé”. Jánosházán is járt, ahol találkozott Choron Jánossal, a vár tulajdonos kapitányával. Azt írja, hogy: „Choron uram ma mene Wáttra...”(Vát), mert Hozzwtóty Farkasnak igen jó dinnéjét mongyák hogy vagyion”. Mindebből levonja a következtetést, hogy akkor még nincs nagy baj a törökökkel.

Az utolsó három fennmaradt levél már Hegyesd vára¹² alatt a táborban íródott. Az elsőben (1562. április 8.) még csak a magyar sebesültek számáról, az eltűnt zászlókról esik szó, melyek közül egy nála van, s visszaviszi Nádasdynak. Másnap írt levelében már komolyabb dolgokról ír. A törökök fölgyújtották az alsó és felső várat: égnek a házak, a zsendely (sendel), a gerendák, szarufák, még a ganéj is ég. Harmadnap számol be arról, hogy a magyar katonák vezetőikkel miképp viselkedtek. Mint írja, „sok had volt..., de soha én ennél szertelenbet nem láttam”... „menten mennek, csak az Úr Isten tartóztathatná meg” őket. (Szintén ugyanerről a fejtelenségről számol be Gyulaffy László, Csobánc várának ura, Tihany várkapitánya is levelében a nádornak.¹³) Ha hihetünk a Wikipédián a Hegyesd vára alatti címszónak, akkor három nap múlva, április 12-én sikerült megadásra bírni a törököket, azonban a tönkrement vár sorsa ekkorra már megpecsételődött. És állapota miatt megszűnt mint magyar végvár, maradékait lerombolták.

10 Ekkor Zrínyi Miklós volt a bán.

11 Valószínűleg a Körmentől északnyugatra lévő Nagykölkedről van szó. Lásd: CSÁNKI D.: i. m. 768. old.

12 KISS L.: i. m. I. 578. old.

13 KOMÁROMY A. i. m.: Gyulaffy László levelei. Történelmi Tár. 1911. 554. old.

Zarka Pál levelei közül utolsónak hagyjuk bemutatni azt, amely tulajdonképpen egy 1562. január 16-án kelt meghívó. Mégpedig Nádasdy Tamás nádort, feleségét és kisfiát hívja meg Lukafalvára Kata lánya és Sitkey György esküvőjére. Mielőtt ennek egy részletét közölnénk, szeretnénk megjegyezni a következőket. A kor nemesi családjai közt egy-egy esküvő és lakodalom nagyon fontos eseménynek számított. Ez alkalommal találkoztak a közeli és távoli rokonok, látták egymást, beszélgettek és mulatoztak. Elhozták e találkozókra eladósorba került lányukat, hogy ismerkedjenek más nemesi családok fiaival, a férfiak megvitatták a családi, az országos politikai eseményeket. Asszonyaik itt cseréltek ételrecepteket, az egyes betegségek gyógyítására használt gyógymódokat, megbeszéltek az akkori divatot. És végre táncoltak is, hisz ez volt a legmegfelelőbb alkalom a szórakozásra a rengeteg otthoni, mindennapi intézni valójuk mellett, hisz igen gyakran ők helyettesítették a távol levő férjeiket odahaza. Szóval egy esküvő kiváló színtér volt mindenki számára. Hogy Nádasdy elment-e Lukafalvára, a ritka eseményre, azt nem tudjuk. A felesége, Kanizsai Orsolya valószínűleg nem. Sokan leírták már, hogy nem szeretett részt venni az ilyen eseményeken, és nem szívesen hagyta odahaza a kisfiát. Hacsak magával nem vitte? Az alábbiakban szó szerint másoljuk ide Pál levelének egy részletét, amely igazi nyelvtörténeti kuriózum a szóhasználatával és a később még idézett helyesírásával.

„Tovább adom tuttára Nsgodnak, hogy én Istennek szerzéséből római Szent széknek térvényé szerint az én szerelmes leányomat házastársól attam az vitézljő Sitkey Györgynek, kinek menyegzéje szolgáltik a jövő Bódog aszón nap előtt való Vasárnap az az Februariusnak első napján. Annak okáért kenyergek Nsgodnak, mint kegyelmes Uramnak, hogy az megmondott napon mind az én kegyelmes aszonyommal és ifjú urammal lenne jelen az itt való házánál és szolgájánál, hogy az én Nsgod jelen voltával az töb urak közöt dicsekedhessem, kit én Nsgodnak mind örökön meg szolgálók.”

Lukafalvi bizonyára sok vendéget hívhatott meg leánya menyegzőjére. Ugyanis azt kéri Nádasdytól, hogy adjon erre az alkalomra neki kölcsön ezüst műveket (feltehetően: tányérok, poharak, kupák, evőeszközök) és konyhai szerszámokat. Egy apró utalás történik arra, hogy mint korábban is tette, feltehetően valamelyik másik gyermekének a korábban rendezett esküvőjén.

Végül tekintsük át azokat a helyesírási, nyelvtani és szóhasználati jelenségeket, amelyek leveleire kimondottan jellemzőek. Mindezek előtt meg kell jegyeznünk, hogy az írott szöveg mindig és minden területen régebbi állapotokat szokott tükrözni a mindennapi beszélt használatától, ragaszkodtak az akkor megszokott és általuk tanult formulákhoz.

Bár ismeri és használja az *ö* betűt, mégis igen gyakran alkalmazza helyette az *e*-t. Ezt valószínűleg attól a mestertől tanulhatta el, aki az írást vele elsajátíttatta. Tehát nem szóbeli, ejtési használat lehetett, hanem eltanult, írásbeli gyakorlat. Ilyenek: *erekké, kenyergésképpen, terekednének, feld* (föld), *keszenetemet*. A mássalhangzók lejegyzésében viszont már nyelvjárási formák olvashatók a lágy hangok helyettesítésekor: *szegén, helet, dinnéjét* (dinye). A középfokot következetesen rövid *b*-vel jelöli, amely egy régi, korai magyar jelenség továbbélésére utal: *inkáb, továbbá, töb, job, hamaréb*. Az igeragozása nagyon változatos, alkalmazza az összes, nyelvünkben akkor meglévő múlt időt: *juta hozzám, megadá, hozák énnekem, jó néven vevé; hatta vala, küldötte vala; lettenek volna, megadattok volt* stb. Az igék ragozásában rengetegszer használ egy olyan nyelvjárási jelenséget, amely az országosan elismert, Vas megyei nyelvész, Imre Samu monográfiája szerint ma már csak a Dunántúl nyugati részén jelentkezik. A feltételes mód, jelen idő,

tárgyas ragozású harmadik személyben a módjel után (főlöskégesen) kiteszi a -ják, -jok, -jék, -jék, -ja, -je személyragot: *kivánnája, megannájok, vinnéjék, viselnéje, behoznáják*¹⁴ stb. Úgy látszik, hogy ez a nyelvjárási jelenség ezen a területen valamikor olyan erős volt, hogy évszázadokon keresztül megmaradt, s még a XX. században is élt, ha Imre Samu lejegyezte. Az archaikus szavak legtöbbjét nyelvtörténeti könyveinkben olvashatjuk, ilyenek: *mindenevé* (mindenhová), *kedig, pediglen* (pedig), *netalánd, hátor* (bár, ámbár), *mindjárást* (mindjárt), *egytembe* (együtt), *tahát* (tehát), *kernyöle* (körülette), és sorolhatnánk a további példákat. Közülök néhány azonban még ma is élő vasi tájszó: *keves* (kevés), *élés* (ennivaló), *innejd* (innen), *vecsernye* (itt: este, vacsoraidő jelentésben szerepel). Végül néhány állandó szókapcsolatot, frazémát szeretnénk bemutatni a leveleiből: *szemben voltam* (találkoztam valakivel), *szerencsát késértenének* (szerencsét próbálnak),¹⁵ *nyelvet foghatnánk* (tolmácsot találhatnánk), *igen félek rajta* (félek tőle), *ne adjon senki szavának helt* (ne higgyen senkinek). Befejezésül idézzünk egy elkészítő mondatot egyik leveléből: „*Isten tarcsa meg te K. [kegyelmedet] jó egészséggel.*”

Az itt bemutatott nyelvtörténeti és nyelvjárási, nyelvbéli jelenségek alapján elmondhatjuk, hogy lukafalvi Zarka Pál le sem tagadhatta volna, hogy Vas megyében született és élt a XVI. században.

14 IMRE Samu: A mai magyar nyelvjáráskok rendszere. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971. 324. old.

15 A szófordulat hasonlóan olvasható az akkor élt költő, Tinódi Lantos Sebestyén: Kapitán György bajviadalja című versében is: „Erősen vívnek, szerencsát késértnék”.